

8. Ruempler, G., 1976. Probleme bei der Haltung von Walrossen. Z. Kölner Zoo 19 (4): 117-124.
9. Weber, M., 1919. Beschouwingen over de fauna van Nederland, Bijdr. Dierkunde 21: 175-193.

Zeldzame vlinders in Zeeland

De Kolibrievlinder

J. C. WEDTS DE SWART, A. J. WEDTS DE SWART-DE KRAKER

De mooie, zonnige, warme en zeer droge maanden mei, juni, juli en augustus, alsmede de vrij vochtige en zachte september en oktober 1976 zijn onmiskenbaar van grote invloed geweest op de gehele levende natuur. Zo ook op het voorkomen van min of meer zeldzame vlindersoorten. De gevolgen van het afwijkende weer waren tot diep in het najaar merkbaar. Via oproepen in de Provinciale Zeeuwse Courant (PZC), op 20 augustus, 3 september en 27 september met een samenvatting die op dit moment van schrijven nog gepubliceerd moet worden, om medewerking aan ons vlinderonderzoek in de provincie Zeeland, ontvingen wij tal van waarnemingen uit de volgende streken (waarin tevens onze eigen waarnemingen zijn verwerkt:

West- en Oost-Zeeuws-Vlaanderen. Aardenburg, Biervliet, Groede, Hoek, Hulst, Nieuwvliet, Oostburg, Retranchement, Schoondijke, Sluis, Terneuzen, Waterlandkerkje, IJzendijke, „Parkzicht” gelegen tussen IJzendijke en Turkije, Polsvliet-Terhole, Sluiskil, Spui, Zaamslag.

Noord- en Zuid-Beveland. Geersdijk, Goes, 's Gravenpolder, 's-Heer Abtskerke, Heinkensand, Kamperland, Kapelle Biezeling, Kloetinge, Krabbendijke, Rilland Bath, Wemeldinge, Yerseke.

Walcheren. Arnemuiden, Domburg, Grijpskerke, Koudekerke, Middelburg, Nieuw- en Sint-Joosland, Oost- en West-Souburg, Rithem, Sint-Laurens, Veere, Vlissingen, Westkapelle.

Schouwen en Duiveland. Brouwershaven, Burgh, Burghsluis, Haamstede, Nieuwerkerk, Oosterland, Westenschouwen.

Duidelijk is de invloed te zien van de Westerschelde en de Oosterschelde: hoe noordelijker hoe minder vlinders zijn waargenomen; niet alleen in het aantal plaatsen komt dat tot uitdrukking doch ook in het aantal exemplaren dat is gezien en waarop wij later in dit artikel terugkomen. Tussen haakjes: dat geldt ook voor de meer algemene soorten. Wij hebben alle gegevens van de Kolibrievlinder, de Windepijlstaart en de Doods-hoofdvlinder in een kaartsysteem verwerkt met daarop vermelding van plaats, gemeente datum, aantal, plantesoort, tijdstip, tijdsduur en gedrag alsmede naam en adres van de waarnemer. De gegevens hebben we mede verzameld t.b.v. het Trekvlinderonderzoek Nederland, Instituut voor Taxonomische Zoölogie afd. Entomologie te Amsterdam, waaraan de heer B. J. Lempke verbonden is. Allerlei zeer interessante details welke ons tot dusver onbekend waren en die wij ook niet in de literatuur zijn tegengekomen, kwamen uit ons onderzoek naar voren. Zoals bv. het zeer gevarieerde bloembezoek.

Om met de Kolibrievlinder (*Macroglossum stellatarum* L.) ook wel als Meekrapvlinder en Onrust bekend, te beginnen: de topjaren voor deze soort — gerekend vanaf 1940, toen de entomoloog B. J. Lempke met het trekvlinderonderzoek in Nederland startte — vielen in 1947, 1952 en 1959 en dat waren eveneens prachtige zomers. „Onze immigran-

ten" aldus Lempke „stammen uit het mediterrane gebied, waar de soort zeer gewoon is”.

Opvallend was het zeer gevarieerde bloembezoek dat uit ons onderzoek naar voren kwam. In boeken en tijdschriften staan over het algemeen alleen Phlox en (Sier)tabak vermeld. Merkwaardig genoeg werd de soort op Phlox slechts twee keer heel even gezien. Alleen in de buurt van IJzendijke werd er geregeld op gevlogen door zelfs twee exemplaren. (Sier)tabak kwam niet eenmaal in aanmerking voor de ca. 3 cm lange roltong van de fraaie zomergast. Ook niet in onze tuin, waar tal van deze planten in volle bloei stonden ten tijde dat de vlinder de andere bloemen wél met een bezoek vereerde. Het meest in trek in Zeeland waren de Buddlejia's. Deze sierlijke, zeer honingrijke struiken, waarvan er in onze provincie zeer veel aangeplant zijn en er zelfs hier en daar, met name in de bebouwde kom op verwaarloosde plekjes, verwilderd voorkomen, waren dé trekpleisters, op grote afstand gevolgd door Petunia, Rode valeriaan (2e bloei vanaf half augustus) en Kamperfoelie. Daarna volgen Riddersporen, Vlijtig liesje, Geranium, Veronica, Fuchsia, Sierdistel, Zeepkruid, Loodkruid en 1-jarige zaaidahlia's. Een enkele keer is de zeldzame vlinder gezien op Marjolein, Verbena, Sedum, Nagelkruid, Perzische bereklauw, Duizendschoon, Salvia, Althaea-boompje en Kattestaart. Vermeldenswaardig is voorts dat de vlinders vrijwel uitsluitend in tuinen en parken zijn gezien en slechts enkele keren in de „vrije natuur”: op Harig wilgeroosje te Middelburg en ten zuiden van Waterlandkerkje, op Koninginnekruid in het reservaat Rammekenshoek te Ritthem en op Zeepkruid in de duinen te Haamstede. Leuk is ook de waarneming op een bloembak met Geranium op een balkon van een flat, vijf hoog, te Middelburg. In veel tuinen waren de meeste Kolibrievlinders bijzonder plaats-

trouw, soms weken achtereen. Dan weer werd de vlinder 's morgens, of 's middags of alleen maar 's avonds gezien, dat verschilde van plaats tot plaats en zelfs van tuin tot tuin. Uit Brouwershaven werd gemeld „dat ze de klok er op gelijk konden zetten”, zo exact op hetzelfde tijdstip verscheen het diertje. Het vroegst werd de zomergast waargenomen om kwart voor zes in de ochtend, in Westkapelle, het laatst om negen uur in de avond en dat was in Kamperland het geval (eind juni-begin juli).

Dikwijls was het bloembezoek een kwestie van seconden of enkele minuten, doch ook is op verschillende plaatsen opgemerkt dat een half uur onafgebroken de roltong als een naald vooruitgestoken, bliksemsnel van bloempje naar bloempje werd bewogen en er in werd geprikt al of niet met succes om de begeerde nectar op te zuigen. Twee waarnemers maken melding dat zij de „Onrust”, zoals de Kolibrievlinder ook wel genoemd wordt (en terecht), even hebben zien uitrusten. De heer J. P. C. Boot te Haamstede heeft dat tweemaal gezien, en de heer A. de Meijer, wonende bij IJzendijke, zag zelfs enkele keren een combinatie van rusten en voedselopname: een Kolibrievlinder zittend op de top van een bloemkroon onderwijl nectar zuigend! In Rilland Bath en Goes is geconstateerd dat Huismussen achter de vlinder aanzaten maar de snel wendbare „Onrust” was vanzelfsprekend de veel loggere mussen te vlug af. In de meeste gevallen werd steeds 1 exemplaar gezien, er zijn echter ook een behoorlijk aantal gevallen bekend geworden dat er tegelijkertijd 2 tot maximaal 6 exemplaren werden waargenomen. Met zekerheid kon worden vastgesteld dat het verschillende individuen waren o.a. in Biervliet (2), Goes (2), Groede (3) Haamstede (3), Heinkenszand (4), Hoek (6), Hulst (5), Middelburg (4), Nieuwvliet (3), O.- en W.-Souburg (4), Polsvliet-Terhole

Fig. 1. Kolibrievlinder in actie op *Buddleja*. Middelburg 24-8-1976.

(2-5), Schoondijke (4), Sluiskil (4), Spui (2), Vlissingen (4), nabij IJzendijke (één keer 5 en één keer 6).

Zoals reeds eerder vermeld hebben wij de waarnemingen in een kaartsysteem ondergebracht in volgorde op datum. Daaruit blijkt dat in bepaalde perioden opvallende dalen en pieken voorkomen. De eerste vlinders moeten met de warmtegolven in mei ons land zijn binnengedrongen. In Biervliet (eind mei) en Heinkenszand (datum niet bekend) zijn voor het eerst deze zuiderlingen opgemerkt. In juni gevolgd door Nieuwvliet (van 2 tot 22 juni bijna dagelijks 2 en op de 22e zelfs 3 tegelijk), Aardenburg (10/6), Middelburg (omstreeks 15/6), Haamstede (22/6), Kamperland (23/6), Polsvliet-Terhole (25/6), Westenschouwen (27/6) en Westkapelle (vanaf omstreeks 28/6). De laatste week van juni en de eerste decade van juli wees de thermometer te Middelburg geregeld temperaturen aan van 25 tot zelfs 32 graden Celsius in de schaduw, daarbij was het helder en zeer zonnig. Overigens hebben wij betrekkelijk weinig gegevens van juli ontvangen. Mogelijk dat de (school)vakanties hierbij een rol spelen; ve-

len waren immers niet in hun eigen vertrouwde omgeving. Daar staat tegenover dat de thuisblijvers meestal voortdurend en tot laat in de avond in hun tuin of althans in de „vrije” natuur verbleven. Persoonlijk hebben we in de periode van 5 t/m 16 juli in Zeeland ook geen waarnemingen kunnen doen, daar we op het heerlijk koele Texel verbleven en daar wemelde het wel van de zandoogjes maar de Meekrapvlinder hebben we er niet gezien. Na de koelere en bij tijd en wijle nogal somber bewolkte tweede helft van juli en eerste dagen van augustus werd het opnieuw zonnig en mooi zomerweer waarbij het kwik zich bewoog tussen de 25 en 28 graden C. met alleen op het eind van de maand even boven de tropische grens van 30 graden. De waarnemingen nemen sprongsgewijs toe met een hoogtepunt tussen 10 en 28 augustus; deze piek strekt zich plaatselijk tot in de eerste week van september uit. Daarna neemt de soort merkbaar af, niettemin werden tot in de laatste week van deze eerste herfstmaand — die zich inderdaad nogal herfstachtig gedroeg met eindelijk de zolang begeerde regens en zelfs een paar fikse stormen — nog Kolibrievlinders gezien. Wij zelf zagen het laatste exemplaar op de 15e midden in de stad Middelburg op de lang bloeiende *Buddleja* Border Beauty, die met lila bloemtrossen bloeit en lang niet zo wild groeit als de algemene vorm. Echt van harte aanbevolen! Van oktober zijn ons maar twee waarnemingen bekend t.w. 1 ex. te Haamstede op de 3e en 1 ex. te Arnhem op de 13e, en dat waren tevens de allerlaatste Kolibrievlinders waar we bericht over ontvingen, ook al bleef „het zacht voor de tijd van het jaar” zoals het KNMI dat altijd zo treffend weet te formuleren. Vermeldenswaard is dat vlinderkenner J. P. C. Boot te Haamstede ons mededeelde dat wat zijn eigen waarnemingen aangaat zijn persoonlijk record t.w. 3 oktober 1937 op Tholen is ge-

evenaard op 3 oktober 1976; eveneens 1 exemplaar.

Wij zelf zagen deze merkwaardige vlinder, die, als hij voorbij of over je heen vliegt op een grote hommeltor lijkt, maar éénmaal „stil” in de lucht vóór of boven een bloem hangend, meer aan een klein soort vogeltje dan aan een vlinder doet denken, voor het eerst van ons leven — althans bewust — in Hoek (gem. Terneuzen). Dat was om 17.10 uur op 4 augustus 1976. We waren nog geen minuut op bezoek bij de familie Haak toen we het diertje zagen vliegen. Met abrupte wendingen, omhoog, omlaag, naar links en naar rechts, nu en dan onderbroken door „biddend” als een zweefvlieg voor de bloemen van Buddleja stil te staan, zocht het met de lange, naalddunne tong voedsel. Met razendsnelle bewegingen van de vier vleugeltjes, het dikke lijfje, de relatief grote donkere kraalogen, en de tong die inderdaad aan een snaveltje deed denken, was onze eerste spontane reactie dezelfde als van zovelen die ons er over schreven: een kolibrie! Op het zelfde moment beseffend dat het de bewuste vlinder moest zijn waarover we al zo veel hadden horen vertellen, maar die nog nimmer binnen ons gezichtsveld was gekomen. Het was het begin van een zeer lange reeks waarnemingen die nog zouden volgen. De eerste keer dat hij *in onze eigen tuin te Middelburg* (aan de westrand van de stad buiten de vesten) werd gezien was op 10 augustus jl. door onze dochter Martha. Voorts zagen we een vlinder op 11 augustus te Terneuzen — stad — eveneens op Buddleja B.B. In Middelburg, dan weer in onze tuin, dan weer midden in het centrum van de oude stad, zagen we op de volgende data een Kolibrievlinder (steeds 1 ex.): 14, 16, 17, 18, 21, 22, 24 en 25 augustus. Op 1 september voorts 1 exemplaar buiten de bebouwde kom langs de Koudekerkseweg t.o.v. Kasteel „Ter Hooge” op Harig wilgeroosje. Opvallend was dat

deze vlinder geen wit-zwart geblokt achterlijf („dambordje”) had; het wit was in streepjes verdeeld. Het laatst zagen we midden in de stad op 15 september nog een Kolibrievlinder. Het was somber weer, er liet zich verder geen andere soort zien.

Nog enkele bijzonderheden. Sommige waarnemers meldden dat ze de vlinder op den duur konden horen: een snorrend geluid, vermoedelijk voortgebracht door de snel „draaiende” vleugels. De vlinder is ook tijdens slecht weer opgemerkt, t.w. op 10 september na een regenstorm 1 exemplaar te Groede (W. Oosterling) en 1 exemplaar te Yerseke (W. Phaff). Tijdens regen op 18 september werd er één gezien te Koudekerke (J. Roose). De Kolibrievlinder is slechts één keer op Sedum waargenomen. (Vermoedelijk zat er in deze „honingpot” geen voedsel als gevolg van de extreme droogte) Zeeland was tot 1 september het droogste gebied van het gehele land. Het gras zag eruit als een „jutezak”, alles was dor, maar . . . niet dood. Dat bleek toen het eindelijk flink begon te gieten. Vóór 1 oktober zag alles er uit alsof het mei in plaats van oktober werd, zo mooi groen en fris als zelden in een lente te zien is. Wie mocht denken dat de „Onrust” erg schuw is, vergist zich. Ondanks hun „rilligheid” zoals de veldmensen zeggen, waren de vlinders dikwijls tot op centimeters te naderen. Je kon er gemakkelijk oog in oog mee staan, of zoals wij een keer het geluk hadden: met de camera in aanslag. De sluiters hadden we kort ervoor gespannen op een 1000e seconde, we kregen hem één ogenblik scherp in de zoeker en pats: Onrust was eindelijk tot rust gebracht op de gevoelige 21 din film bij volle lensopening F.1.8. (zie bijgaande foto). Overigens moeten we er aan toevoegen dat we eerder al vele pogingen hadden zien mislukken. De opname werd gemaakt te Middelburg in de Lathijnseschoolstraat om 13.45 uur op 24 augustus 1976, waar de

vlinder geregeld te zien was op de vele struiken van *Buddleja Border Beauty* die er door de gemeentelijke plantsoendienst zijn aangeplant. Ze worden ieder voorjaar gesnoeid en slechts 1 à 2 m hoog. Zoals vermeld stammen volgens Lempke in zijn voortreffelijk werk „De Nederlandse trekvinders”, onze immigranten uit het mediterrane gebied. „De eerste migranten komen hier soms al in april, wat vaker in mei, maar in de regel pas in juni en in 1961 werd de eerste *stellatarum* zelfs pas in juli gezien. Geen wonder, dat afgevlogen exemplaren soms nog in augustus worden waargenomen! De generatie die van de immigranten afstamt, vliegt soms al in juli, meest in augustus en september. In gunstige jaren kan zich dan wel eens een kleine tweede inheemse generatie ontwikkelen, maar dat is lang niet altijd het geval. Het fraaist was het te zien in 1947 met twee flinke toppen, in augustus en oktober. Overigens is het al enkele malen voorgekomen, dat het aantal immigranten groter was dan dat van de afstammelingen. Wel een bewijs, dat ons klimaat in de regel niet al te gunstig is voor de soort. Oudemans (1896-1900) noemde *stellatarum* gewoon, Ter Haar (plm. 1901) niet zeldzaam. Dat ligt ongetwijfeld aan de periode waarin ze hun boeken schreven. Overzien we nu het tijdvak 1940-1970, dan blijkt de vlinder hier heel vaak vrij zeldzaam tot zeldzaam te zijn. Het topjaar zo vervolgt Lempke „was 1947 met ruim 2000 waarnemingen uit het gehele land. Opvallend goed bleken ook 1952 (780), en 1959 (514) geweest te zijn. Maar in de periode 1953-1971 had alleen 1964 nog meer dan 100 meldingen, namelijk 186. Zeer slecht waren 1941 (3), 1942 (7), 1961 (9), 1968 (10), 1969 (9), 1970 (9) en 1971 (10). Op het ogenblik (1972) zal dan ook niemand de Kolibrievlinder gewoon noemen”, tot zover Lempke.

Uit bovenstaande blijkt zonneklaar dat 1976

een zeer bijzonder jaar is geweest voor deze zuiderling, nu er alleen al uit Zeeland een paar honderd waarnemingen aan ons werden gemeld.

Rest nog de vraag waar de vlinders van augustus-oktober vandaan zijn gekomen want walstro, waarop de rupsen leven, komt in ons gewest betrekkelijk weinig voor. Alleen in het duingebied en hier en daar op een dijk groeit het. De naam Meekrapvlinder verwijst al naar een andere voedselplant nl. de Meekrap (familie van het walstro), doch de Meekrap wordt niet meer verbouwd sedert het eind van de vorige eeuw. Ze komt nog wel op enkele plaatsen verwilderd voor, maar is daar zó zeldzaam dat het beter lijkt die niet te vermelden. Ook die paar planten kunnen de bron niet zijn, zodat we het antwoord schuldig moeten blijven.

Ter afsluiting van het eerste deel over de zeldzame vlinders in Zeeland is het wellicht interessant om op de oude naam van Meekrapvlinder wat dieper in te gaan. Het was vroeger zo, dat op de Zuidhollandse eilanden en in Zeeland alsmede in Belgisch-Vlaanderen veel Meekrap werd verbouwd.

De archivaris van de gemeente Middelburg, de heer P. W. Sijnke, is zo vriendelijk geweest in de literatuur, oude gemeenteverslagen en stadsrekeningen van Middelburg etc. één en ander voor ons uit te zoeken en daaruit blijkt dat, hoewel niet precies kon worden nagegaan om hoeveel hectaren het ging, de Meekrap-cultuur in Zeeland omvangrijk moet zijn geweest. Met name Schouwen was een centrum van deze cultuur. Na 1850 kwam er nog een korte periode van nabloei, doch die werd na 1870 snel te niet gedaan doordat men het rood langs chemische weg kon bereiden. Ook op Walcheren, aldus de heer Sijnke, stond in de 17e eeuw een meestove, in de Middelburgse polder. In de 19e eeuw stond er een in Middelburg, eigendom van de heer A. J. Haman. In 1862 werd de

molen aangedreven door een stoomwerktuig van 8 pk; er werd toen echter nog maar twee bunders grond met Meekrap in Middelburg verbouwd. Tussen 1870 en 1880 is deze cultuur verdwenen. Tot zover genoemde archiveris.

Hoewel nergens uit blijkt dat de rupsen van de vlinder aan het gewas schade veroorzaakten, zal dat vermoedelijk toch wel het geval zijn geweest en wel in een mate dat het opviel, gezien het feit dat de vlinders die uit de poppen kropen, naar de voedselplant van de rupsen werden genoemd: Meekrapvlinders. Door het zeer grote voedselaanbod zal de soort vermoedelijk (in gunstige jaren) zeer algemeen zijn geweest. Mogelijk dat ook de bloemen nectar leverden voor de vlinders.

Sedert tien jaar verzorgen wij een natuurru-briek voor de Provinciale Zeeuwse Courant,

en hoewel we nu en dan wel eens één of enkele waarnemingen van deze vlindersoort ontvingen, was dit nog nimmer zo massaal als thans het geval is geweest. Persoonlijk zagen we de Kolibrievlinder de afgelopen zomer voor de eerste keer. Enkele oudere waarnemers meldden dat ze vrijwel iedere zomer de vlinder in hun tuin of omgeving zien, anderen kunnen zich herinneren dat „in hun jeugd (een goede 40 à 50 jaar geleden) de vlinder vrij algemeen was” Het schijnt dat sommige individuen de winter, mits niet al te koud, in Nederland kunnen overbruggen via een diapauze. In spanning zien we dan ook uit naar de lente van 1977! En hier besluiten we voorlopig ons artikel over de vlinderzomer van 1976. Volgende keer zijn de fraaie Windepilstaart en de Doodshoofdvlinder aan de beurt.

De Grote muggenorchtis op Vlieland in verband met behoud en beheer

G. Th. DE ROOS

Landbouwhogeschool Wageningen afd. Natuurbeheer, Med. nr. 132.

De Grote muggenorchtis (*Gymnadenia conopsea*), wordt voor Vlieland niet opgegeven door Van den Bosch (1), Holkema (3), Vuyck (5) en ze ontbreekt ook in allerlei I.V.O.N.-gegevens. Westhoff (6) noemt de soort voor het eerst op Vlieland. De Vries (4) beschrijft het voortschrijden van het optimale frequentiecentrum naar steeds jongere terreingedeelten in het „Kroonspoldergebied” op Vlieland. Volgens hem kwam de Grote muggenorchtis in 1940 alleen op Vlieland voor in het oostelijk deel van de Telegraafpalenvallei in de Meeuwenduinen en wel in oudere, iets drogere ontwikkelingsstadia van de Knopbiesgemeenschap (*Schoenetum*) op de dikke zwarte humuslagen met plaatselijk een begin van verzuren en tevens alleen in

volledig ontzilt gebied. Het sterkst breidde de soort zich toen uit in de westhoek van de 1e Kroonspolder en het oostelijk deel van de Telegraafpalenvallei in de Meeuwenduinen. In deze gebieden bevond zich toen geen kalk in de zandlaag onder het humusdek, terwijl dit zelf nog een pH boven 7 kon hebben. Het grondwaterniveau was volgens Goethart e.a. (2) 40-50 cm.

Volgens De Vries (4) kwam de soort later alleen nog voor langs de wegrand in de 1e Kroonspolder en in 1946 met enkele exemplaren in de jonge 6e stuifpolder en met plm. 100 exemplaren langs de noordelijke dijk in de 2e Kroonspolder, in de beschutting van de duindoornstruiken min of meer beveiligd tegen vee. Zelf vond ik de Grote muggenorchtis